

Hale Bolak Boratav*

Feminizm ve Psikoloji: Sıkıntılı bir ilişki *Feminism and Psychology: A Troubled Relationship*

Anahtar kelimeler

Feminist psikoloji, cinsiyetçilik, toplumsal cinsiyet psikolojisi, eleştirel psikoloji, kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmaları

Keywords

Feminist psychology, genderism, gender psychology, critical psychology, women and gender studies

Psikoloji ile feminizm arasındaki sıkıntılı ilişkinin tarihçesi üzerinde düşünmek beni psikolojideki kendi geçmişime doğru bir yolculuğa da çıkardı ve üzerimde emeği geçen bilim kadınlarını hatırlattı. Çiğdem hocadan aldığım “Psikoloji Tarihi” dersinden unutamayacağım bir anımın Lawrence Kohlberg’in ahlaki yargılarla ilgili çalışmalarından bahsederken, tercih ettiği ifadesi ile “çoğunluk dünyasında” (Kağıtçıbaşı, 1996) yapılan araştırmalarda Batılı olmayan katılımcıların nasıl da Batılı katılımcılardan bir alt düzeyde bulunduğunu isyan içinde anlatışındır. Onun bu haklı çıkışını tekrar anımsamam, 1980’li yıllarda ABD’de doktora yaparken, o zamanki ana akım sosyal psikolojide kendime bir yer aradığım bir aşamada, Carol Gilligan’ın (1982) *In a different voice* adlı kitabıyla tanışmam ile oldu. Gilligan, kuramını erkek katılımcılarla yaptığı araştırmalara dayandıran hocası Kohlberg’in ahlaki yargıları ölçen skalasında, kadınların erkeklere göre bir alt düzeyde bulunmasını sorguluyor, ama daha da önemlisi, ahlaka baktığımız çerçeveyi daha kapsayıcı olacak şekilde esnetip genişletiyor ve haklı olarak şu paradoksa dikkat çekiyordu: Kadınların ‘daha iyi insan’ olmaları ile bağdaştırılan (şefkatli ve duyarlı gibi) kişilik özellikleri aynı zamanda onları bu ölçeklerde daha aşağı düzeyde gösteren niteliklerdi! Bu karşılaşma benim için zihinsel bir aydınlanma oldu diyebilirim: tarihsel olarak,

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, hale.boratav@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1531-9407.

psikolojinin Batılı “azınlık dünyası” kurgusu ile erkek egemen “kadın” kurgusu arasında bir paralellik olmuştu; bu kavrayış aynı zamanda bana akademide izleyebileceğim bir yol da açtı.

Daha lisans öğrencisi iken saha çalışmasından başlayarak araştırma asistanlığı yaptığım Çocuğun Değeri Projesi (VOC) ile benim için Çiğdem hoca aynı zamanda güçlü bir rol modeli olmuş ve onun gibi bir bilim kadını olmaya heveslendirmiştir. Daha sonra ABD’de doktora yaparken kadın odaklı çalışmalara ilgi duyduğum dönemde bir başka güçlü bilim kadını, feminist sosyal bilimci Nancy Chodorow ile tanıştım. Ondan aldığım feminist kuram ve yöntem dersleri sayesinde tez çalışmamı onun da desteği ile ve disiplinlerarası bir perspektif ile toplumsal cinsiyet ve kültür konusunda biçimlendirmeye karar verdim. Bunun için Türkiye’de sahaya dönme kararım ise eski hocam ve mentorum Deniz Kandiyoti ile yolumun tekrar kesişmesi ile pekişti. Ev geçindiren işçi kadın ve eşleri ile yaptığım daha araştırmasında kadın ve erkek kimliklerinin ve hane içi güç dinamiklerinin nasıl müzakere edildiğini irdeledim ve partner şiddeti sorununu kadınlardan ilk defa dinledim (Bolak 1995a, 1996, 1997a, 1997b). Tanıştığım kadın hareketi içinde, Türkiye’de dayağa karşı dayanışma kampanyasının başlangıcı sayılan 17 Mayıs 1987 Dayağa Karşı Yürüyüşünü organize eden ve ‘Kadınlar Vardır’ şarkısını ilk seslendiren ekibin içinde yer alma fırsatı buldum.

1990’lı yıllarda çalıştığım Feminist Psikoloji yüksek lisans programında hem feminist pedagoji ile tanıştım (Bolak, 2002a), hem de kadın meselesinin sınıf, etnisite, cinsel yönelim gibi başka kimliklerle kesişiminin önemini kavrama fırsatı buldum. Bu yıllarda karşıma çıkan, feminist psikolojinin kurucularından Rhoda Unger ise beni uluslararası feminist psikolog çevresi ile tanıştırdı ve bu alandaki çalışmalarını daha yakından izleyip katkıda bulunmamın yolunu açtı ve (Bolak, 1995b, 2001, 2002b; Bolak-Boratav 2011; Bolak-Boratav, Clegg ve Lazard, 2016). Türkiye’ye döndükten sonra ise cinsel kimlik (Bolak-Boratav, 2006), cinsel taciz (Sigal vd., 2005), ikili ilişkiler ve şiddet kullanımı (Bolak-Boratav ve Çavdar, 2012) ve son senelerde de erkeklikler (Bolak-Boratav, Okman-Fişek, Eslen-Ziya, 2104, 2016) feminist psikoloji kapsamındaki diğer araştırmalardan bazıları. Şimdilerde ise Güler Fişek ve Anıl Üstünel ile birlikte ülke çapında evli kadınlarla yaptığımız yeni bir araştırmaya üzerinde çalışıyoruz.

Bu makalenin, Reflektif’in toplumsal cinsiyet ve şiddet sorununu mercek altına alan özel sayısında yer alması benim için çok anlamlı. Bilindiği gibi, farklı biçimleri ile kadına yönelik şiddet küresel düzeyde yakıcı bir toplumsal sorun olmaya devam etmekte ve bir insan hakkı ihlali meselesi olarak ele alınmaktadır (UN Study on Violence against Women, 2005). İkinci dalga feminist hareketin de etkisiyle, psikolojide de 1970’lerde kadınların maruz kaldığı fiziksel şiddet ve etkilerini araştırarak başlayan çalışmalar 1980’li yıllarda cinsel şiddete odaklanmış, 1990’lı yıllardan beri ise, kadınların flört ve eş ilişkisinde maruz kaldıkları erkek şiddeti konusu giderek artan bir araştırma ve müdahale konusu olmuştur. Feminist psikologlar, erkek şiddetinin aldığı farklı güç ve kontrol biçimlerinin (fiziksel ve cinsel şiddetin yanısıra ekonomik, psikolojik, vb) kadınlar tarafından görünür kılınması ve mücadele yollarının açılması yönünde kayda değer bir mesafe almıştır. Makalenin farklı yerlerinde ayrıntılandırıldığı gibi, feministler psikolojide tarihsel olarak, gerek kadınların deneyimlerini dikkate almayarak veya

yanlı ele alarak üretilen söylemsel şiddeti sorgulamış ve kadına yönelik şiddet ve kürtaj gibi konuları merkeze ve feminist mücadeleye taşımışlar, gerekse ‘annelik dayatması’nda olduğu gibi toplumdaki egemen cinsiyetçi ve heteroseksist söylemi tartışmaya açmışlardır.

Makalede işlediğim konular sırasıyla şöyledir: Feminizm, cinsiyetçilik ve feminist psikoloji; Psikoloji kuram, yöntem ve uygulamalarının feminist eleştirisi; Toplumsal cinsiyet psikolojisi ile ilgili konuların ana akım psikoloji içindeki temsili; Kadın psikologların anaakım psikolojide var olma mücadeleleri ve karşılaştıkları direnç; Türkiye’de psikolojide kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının gelişimi; Feminist psikolojinin geleceği ile ilgili temenniler.

Feminizm, Cinsiyetçilik ve Feminist Psikoloji

Feminizm, cinsiyetçiliğe ve cinsiyete dayalı her türlü baskı ve ezilmeye karşı olan ve toplumsal cinsiyet temelinde sosyal adalet tesis etmeyi hedefleyen bir politik hareket olarak tanımlanmıştır (hooks, 1984). Feminizm ve psikoloji, politik bir hareket ile bir akademik disiplin arasındaki gerilimleri barındırır (Burman, 1998; Morawski, 1994); ikisi arasındaki etkileşim ise değişik coğrafyalarda farklı biçimler almıştır (Rutherford ve Pettit, 2015).

Cinsiyetçilik, cinsiyet temelli kalıp yargıları, önyargılı tutumları ve ayrımcılığı içerir. Ayrımcılık, cinsiyet (kadın olmak) ve/veya toplumsal cinsiyet (yeterince kadınsı olmamak) temelli olabilir (Fiske, Bersoff, Borgida, Deaux ve Heilman, 1991). Cinsiyetçi bir toplumda geçerli olan çifte standartlar, kadınlar için ikilemlere yol açabilir. Örneğin, bir yönetici pozisyonunda başarılı olmak için gereken (atılganlık gibi) davranışları sergilediklerinde saldırgan veya itici bulunup sevilmebilir, hatta cezalandırılabilir. Kadınlara daha uygun davranışlar (şefkatli gibi) gösterdiklerinde ise yönetici nitelikleri sorgulanabilir. Bu ikilemler kadınların kendi yeteneklerini sorgulamalarına ve lider olarak ortaya çıkmakta zorlanmalarına yol açabilir (Brescoll ve Uhlmann, 2008). Feminist hareket, kadınların (öfke dahil) tüm duyguları daha rahat ifade edebilmelerini, yaşadıkları sorunlarda yalnız olmadıklarını fark ederek bir araya gelmelerini ve bu sorunların kişisel değil, toplumsal nedenlerden kaynaklandığını kavramalarına yardımcı olmuştur.

Cinsiyetçiliği erkekler gibi, kadınlar da benimseyebilir. İçselleştirilmiş cinsiyetçilik (internalized sexism) (2011), cinsiyetçi toplumlarda kadın olmak ile ilgili önyargı ve mitlerin doğru olduğuna inanmak anlamına gelir. Kadınların kendi deneyiminden ve yetkinliğinden şüphe etmesi, erkeklerin uzmanlığına daha çok güvenmesi, onların kabul ve eleştirisine daha çok değer vermesi, kılık-kıyafetine erkeklerin karışmasına göz yumması, erkeklere göre daha az yer kaplaması ama daha çok özür dilemesi gibi tutumsal ve davranışsal sonuçlar doğurabilir. Kadınlar toplumdan aldıkları cinsiyetçi mesajları (ör. “Kadınlar yöneticilik yapmak için fazla duygusaldır”) istemsiz olarak içselleştirerek erkek egemen sistemin sürdürülmesinde rol oynayabilirler.

Feminist psikoloji ise kuramları, yöntemleri ve uygulamaları ile eleştirel bir akımdır. Cinsiyet psikolojisini ve psikolojinin cinsiyetini irdeler. Kadınların psikolojide eksik ve yanlış temsil edildiklerine dikkat çeker ve bu durumun değişmesi için mücadele eder. Kabul görmüş kadınlık-erkeklik ve cinsellik normlarını sorgulayarak, bunların farklı bir okumasını yapar,

değişik ezilme biçimlerinin sona ermesi için yapılan mücadelelere katkı sunar ve bu yolda kadın ve erkeklerin dayanışmasını önemser. Aslında, hooks'un (2018) yakın zamanda çıkan bir kitabında vurguladığı gibi erkeklerin cinsiyetçilikle mücadele etmek için çok nedeni bulunmaktadır. Nitekim, cinsiyetçiliğe karşı çıkan erkeklik çalışmaları 1980'li yıllarda ivme kazanmıştır (Connell, 1985; Johnson, 2000). Erkekler, erkeksiliğin (masculinity) gerektirdiği üzere, başkaları üzerinde tahakküm kurabilmek için katılaşmak, hatta insanlıklarından vazgeçmek zorunda kalabilirler (Atay, 2004, 2012). Fakat erkekliğin değişmesi kolay değildir çünkü kadınlardan farklı olarak, erkeklerin bir cins sınıfı olarak güç ve statüye erişimi tarih boyunca sadece erkek oldukları için sistematik bir biçimde engellenmemiştir.

Psikolojik Kuram, Yöntem ve Uygulamalarının Feminist Eleştirisi

1960'ların sonlarında ABD ve Avrupa'da "ikinci dalga" feminist hareket ile eş zamanlı olarak hem belirgin bir feminist psikoloji alanı yeşermeye başladı, hem de toplumsal cinsiyet psikoloji konusuna odaklanan geniş kapsamlı bir araştırma alanı gelişti. Epistemoloji feminizmin her zaman önemli bir sorunsalı oldu. Feminist psikologlar görgülcülük (empiricism), araştırmacının konumunu sorguladığı bakış açısı kuramı (standpoint theory), postmodernizm gibi farklı epistemolojik perspektifler geliştirdiler (Wilkinson, 2001); sosyal inşacılık (Hare-Mustin, 1990), söylem analizi (Hollway, 1984; Wilkinson ve Kitzinger, 1995), kültürlerarası perspektif (Magnusson ve Marecek, 2012) yaklaşımlarını kullanıma soktular.

Feminist eleştiri dalgası, psikoloji bilimini erkek merkezli (androcentric) olmak ve kuram ve uygulamaları kadınların ezilmesine hizmet edecek şekilde kullanmak ile suçladı; hem kadınların (annelik, şiddet gibi) deneyimlerinin araştırılmaya değer bulunmamış olmasına, hem de erkek davranışının insan davranışını temsil ettiği varsayımı ile kadınların araştırılmalarının dışında bırakılmış olduğuna ve aslen erkekleri ilgilendirdiğini varsaydığı (başarı güdüsü gibi) konularda ise kadınları eksik bulduğuna dikkat çekti (Chrisler ve McHugh, 2018). Feministler, (başarı korkusu gibi) kadınlarda olduğu iddia edilen içsel engellere vurgu yapan ve bu engelleri aşmalarına yardımcı olmak üzere ortaya çıkan yaklaşımların aslında dikkati gerçek hayattaki kadın erkek eşitsizliklerinden uzaklaştırdığını hatırlatırken, 'kadın sorunu' (women as problem) şeklinde özetlenebilecek düşünce biçiminin psikolojide hala yaygın olduğuna dikkat çekmekte (Marecek, 2019).

Psikolojinin kadınları çocuksu, muhtaç, silik ve sadece koca bulup çocuk yapmakla ilgileniyor olarak karakterize etmesine yönelik ilk suçlama, kendi akademik hayatında da çok ciddi cinsiyetçi muameleye maruz kalan feminist deneysel psikolog Naomi Weisstein'den geldi. Weisstein, birçok antolojide tekrar tekrar basılan manifestosunda şöyle dedi: "Psikolojinin kadınların gerçekleri, gereksinimleri ve istekleri hakkında söyleyeceği bir şey olamaz, çünkü psikolojinin bu konularda bildiği hiçbir şey yoktur" (Weisstein, 1971, s. 364)

İkinci dalga feminist kuramcılarında Kate Mittlett (1969), tüm bilimler gibi psikolojinin de feminizm ile bir karşılıklı gereksinim ilişkisi olduğundan yola çıkarak bu ilişkiyi şöyle

ifade etti: “Erkek egemen sistemin, özellikle de Batılı ülkelerde sürdürülebilmesi (şiddet ile baskı altına almak yerine) ve meşrulaştırılması artık geleneksel cinsiyet rollerinin içselleştirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Cinsiyet rollerini sorunsallaştırmak ise psikolojinin alanına girer.” Kadın ve erkeklere atfedilen rollerin ve davranış biçimlerinin, onların doğasına uygun, yani doğal ve doğru olduğu söylemi üzerine kurulmuş olan ve Freud’dan bu yana psikologlar tarafından yeniden üretilmiş olan ‘cinsiyet rolleri’ kavramı, hem biyolojik bir kavram olan cinsiyet ile sosyolojik bir kavram olan rolü bir araya getirdiği için eleştirildi (Sherif, 1982), hem de biyolojik cinsiyetin doğal bir uzantısı olmak yerine, kadınları kısıtlayan bir baskı unsuru olarak yeniden yorumlandı. Soruna farklı bir bakış açısı ile yaklaşan Bem ve Bem (1970) ise, kadınlara yerlerini hatırlatan ve içinde yaşadığımız, var olan düzenden farklı, daha eşitlikçi bir dünya tasavvurunu zorlaştıran bir düşünce sistemi olarak, “bilinçdışı ideoloji” (non-conscious ideology) kavramını geliştirdiler.

a) Bireysel farklılıklar modeli

Feministlerin çalışmaları ile bazı kuramlar terk edildi, diğerleri tekrar gözden geçirildi ve yeni düşünsel yollar açıldı. Örneğin, tarihsel olarak, cinsiyet konusu ana akım psikolojide bireysel farklılıklar perspektifi ile ele alınmıştı; sadece son 10 yıl içinde PsychInfo’da ‘cinsiyet farklılıkları’ anahtar kelimesi ile yer alan hakemli makale sayısı 48.000’in üstündedir (Marecek, 2019). Buna karşı çıkan feminist psikologlar bilimsel araştırmalarda kullanılan istatistiksel mantığın gruplar arasında “anlamli fark” bulmaya dayandığına dikkat çekerek, cinsler arasında fark bulan araştırmaların yayınlanma olanağının daha yüksek olduğunu saptadılar. Cinsiyetler arasında ölçülen bazı davranış farklarının oldukça küçük ve bağlamsal olduğundan (Hyde, 2005) yola çıkan bazı feminist psikologlar, bunu var olan kalıp yargıları kırmak için kullanmanın önemini savunurken, bazıları da kadın ve erkekleri homojen kategoriler olarak, ve özcü (essentialist) bir perspektiften ele alan bu araştırmaları sürdürmenin feministler için anlamını tartışmaya açtılar (Hare-Mustin ve Marecek, 1994).

Feministler toplumsal cinsiyeti “bireysel fark” olarak tanımlamaktan vazgeçip merceklerini kişilerarası ve kurumsal alanlara çevirdiler; toplumsal cinsiyeti tutarlı, durağan, yekpare veya evrensel olarak değil; tam tersine değişken, çoklu, parçalı ve yerel biçimde kurguladılar. Bu yaklaşımların hiçbiri biyolojik farkları inkar etmez; fakat bu farkların özcü yaklaşımların ele aldığı gibi “doğal” değil; kültürden kültüre, dönemden döneme, bir toplumsal gruptan başka bir gruba değiştiğine veya bir kişinin deneyiminde zaman içinde tekil ve sabit anlamları olmadığına işaret eder. Nitekim, feminist psikolojinin önemli bir katkısı, psikolojinin kadınların içinde yaşadığı toplumsal bağlamı göz ardı ederek, kadına “özü”/ kadının “özünde” olduğu varsayılan niteliklere vurgu yapmasına yönelik eleştiridir. Bu özcü yaklaşım kadınların toplumda düşük güç ve statüye sahip olmalarının kaçınılmaz olduğunu ima eder. Toplumsal cinsiyet gibi bazı gruplar arası farkların anlamlandırılmasının aynı zamanda iktidar ilişkilerinin de alanı olup ayrıcalık/mağduriyet eksenlerini yansıttığına dikkat çeker. Örneğin, birçok

toplumda erkek, heteroseksüel, varlıklı, eğitilmiş ve engelsiz olmak; kadın, LGBT, yoksul, eğitimsiz ve engelli olmaya göre daha çok itibar görür.

b) Cinsiyet/toplumsal cinsiyet kavramları

Tarihsel olarak, cinsiyet ikili (binary) bir mantık içinde ele alınmakla kalmadı, “tutarlılık” (consistency) modeli içinde, kadınların doğal ve normal olarak kadınsı; erkeklerin doğal ve normal olarak erkeksi ve heteroseksüel olmaları gerektiği görüşü hakimdi. O kadar ki, yaygınla kullanılabilen kişilik envanteri MMPI’nin (Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri) kadınsılık/erkeksilik alt skalasının norm çalışması, kadınsı özellikler gösterdikleri için eşcinsel ve dolayısı ile sapkın oldukları varsayılan bir grup erkek üzerinde yapıldı. Bu “ikili cinsiyet modeli” feminist biyologlar tarafından eleştiriyeye tutuldu (Fausto-Sterling, 1993). Zaman içinde, biyolojik cinsiyetin (sex), cinsiyet kimliğinin (gender identity), toplumsal cinsiyet ifadesinin (gender expression) ve cinsel yönelimin (sexual orientation) birbiri ile ilişkili ama bağımsız eksenler olduğu görüşü kabul edildi (Keener, 2015).

Bu konudaki ilk önemli kavramsal önerme feminist psikolojinin önde gelen kuramcılarından sosyal psikolog Rhoda Unger tarafından yapıldı. Unger (1979), cinsiyetin (sex) bir özne (subject) değişkeni olarak değil, beklenti ve davranışlarımızı belirleyen bir uyaran (stimulus) olarak çalışılması, “sex/gender” (cinsiyet/ toplumsal cinsiyet) kavramlarının birbirleriyle ilintili olarak ele alınması gerektiğine dikkat çekti ve bu yaklaşım yaygın olarak benimsendi. Toplumsal cinsiyet (gender) kavramı bireylere ait özelliklerin ötesinde; kişilerarası etkileşim ve toplumsal kurum ve pratikleri de içinde barındıran bir kavram olarak, kadın ve erkeklerle ilgili, toplumsal olarak kurgulanan ve denetlenen kalıpları (faaliyet alanları, roller, davranış biçimleri, kişilik özellikleri) içeren bir kavram olarak ele alınmaya başladı. Toplumsal cinsiyetin sosyolojik olarak icraat veya performans olarak değerlendirilmesi (West ve Zimmerman, 1987) feminist psikologlar tarafından da kabul gördü. Toplumsal cinsiyet “sahip” olduğumuz (“şans kurabiyesi” gibi) bir “şey” olmaktansa, sosyal bağlama ve karşımızdakinin beklentilerine göre icra edilen ve sürekli yeniden üretilen davranış örüntüleri olarak kavramlaştırıldı (Deaux ve Major, 1987).

c) Kesişimsellik (Intersectionality)

Kadın ve erkekleri homojen iki grup olarak ele alıp “farklılık modeli” içinde, istatistiksel olarak karşılaştırma geleneğine karşı çıkan feministler bu modelin insan deneyiminin karmaşıklığını anlamada yetersiz kaldığından yola çıkarak gözlerini kesişimsellik (intersectionality) perspektifine çevirdiler (Crenshaw, 1989); toplumsal cinsiyetin her zaman sosyal sınıf, ırk/etnisite, engellilik, cinsel yönelim ve toplumsal bağlam ile örülü biçimde ve toplumsal ve tarihsel olarak şekillenen öznellikler ürettiğine dikkat çektiler (Fine ve Gordon, 1989), ve kadınların deneyimlerini kendi seslerinden dinlemeyi önceliyere araştırdılar (Fine, 1992; Franz ve Stewart, 1994; Kaschak, 2015).

Feministler, veri olarak kabul edilen ve sorgulanmayan heteroseksüelliğin kişisel ve politik etkilerini de mercek altına aldılar ve heteroseksizm ile diğer baskı biçimleri arasındaki ilişkileri irdelediler (Wilkinson ve Kitzinger, 1993). Aynı heteroseksüellik gibi sessiz ve kuramlaştırılmayan “beyaz” kimliğini toplumsal güç ve ayrıcalık ilişkileri bağlamında sorunsallaştırdılar (Fine, Weis, Pruitt ve Burnd, 1997). Heteroseksizm, cinsiyetçilik ve ırkçılık arasındaki ilişkileri ve bunların psikolojik sağlığa ve psikoterapi sürecine yansımalarına dikkat çektiler (Comas-Diaz ve Greene, 2013; Jackson ve Greene, 2000), göç sürecinin farklı etnik kökenli kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiğini sorguladılar (Espin ve Dottolo, 2015).

Kesişimsellik kavramının psikolojide adının konulması 1990’lı yılların sonunda oldu (Henderson, 1997); bu konuda yapılan kuramsal, yöntemsel ve görgül çalışmaların ilk derlemesi ise bir 10 yıl sonra çıktı (Cole, 2008; Diamond ve Butterworth, 2008; Warner, 2008). Anaakım psikolojide kullanımı ise araştırmalardaki katılımcıların tekil değil çoklu kimlikleri olduğuna yapılan vurgu ile sınırlı kaldı. Feminist psikologlar açısından, psikolojinin kesişimselliği gerçekten ciddiye alması, ancak kesişimsel konuların yapısal güç ilişkileri ile sarmaşıklık ve sistemik ayrıcalık ve dezavantaj yarattığının kavranması ve önemsenmesi ile mümkündür (McCormick-Huhn, Warner, Settles ve Shields, 2019).

d) Görgül araştırmalar: Yöntem eleştirileri ve eylemlilik vurgusu

Feminist psikologların alanda yapılan bilimsel araştırmalarla ilgili söyleyecekleri de oldu. Araştırmalardaki cinsiyetçiliği önlemeye yönelik kılavuzlar oluşturdular (Grady, 1981; McHugh, Koeske ve Frieze, 1986). Araştırmacıların kişisel varsayımları ve değer yargılarının araştırma sürecinin farklı aşamalarındaki rolünü sorguladılar; psikolojide çoklukla kullanılan (deneysel) araştırma yöntemlerinin bilim sosyolojisi açısından kısıtlılığında değindiler ve araştırmaların özellikle de toplumsal cinsiyet ve güç ilişkileri bağlamının önemine dikkat çektiler. Carolyn Sherif’in 40 yıl önce psikoloji disiplini, özellikle de davranışı toplumsal bağlamından soyutlama pratiğinin (context-stripping) dayandığı bilim anlayışının sınırlılığını eleştirdiği ve bir manifesto niteliğinde olan yazısı (Sherif, 1979) hala güncelliğini korumaktadır. Çalışılan konudan kullanılan yöntem, katılımcı seçimine ve verilerin kullanımına ilişkin tüm kararların belli bir sosyal ve tarihsel bağlamda belirleniyor olduğu feministlerin vurgulamaya devam ettikleri bir konudur. Feministler çalışmalarında düşünümüllüğü (reflexivity) ve araştırmacı olarak konumlanmaya (positionality) yönelik farkındalık oluşturmayı da önemsediler (Fine, 1984; Shields, 1975, 2016).

Zamanla feministler, araştırmalarda kullanılan yöntemlerin tekil olması gerekmediğine ve feminist yaklaşımla bağdaşan yöntemlerin çeşitliliğine dikkat çektiler (Clarke ve Braun, 2019; Crawford ve Kimmel, 1999; Dankonski, 2000). Feminist psikoloji araştırmalarının 40 yılını gözden geçiren yeni bir değerlendirmede eleştirel feminist çalışmaların ortak ilkeleri şöyle özetleniyor: Soru sormanın politikası veya sorulan soruların politikadan bağımsız olmadığı bilinci; Dile ve söyleme dikkat edilmesi; Düşünümüllüğü; Temsiliyet ve kesimsimsellik ve Araş-

tırma bulgularının eylemleştirilmesi (LaFrance ve Wigginton, 2019).

Nitekim, feminist psikologlar, araştırmalarının bilime olduğu kadar sosyal eylemliliğe ve sosyal adalete de katkı sunmasını önemsediler. Araştırmaları iş yerindeki ayrımcılıkla ilgili hukuk davalarındaki savunmalarda kullanıldı (Fiske, Bersoff, Borgida, Deaux ve Heilman, 1993), kurumların personel yönetmeliklerinde olumlu değişikliklerin temelini oluşturdu (Bailyn, 2006), kadınların üst yönetici pozisyonlara erişimini iyileştirme yönünde yapılan savunuculuk çabalarında gündeme getirildi (Desvaux, Devillard-Hoellinger ve Baumgarten, 2007). Kadınların, bedenlerine ve doğurganlıklarına sahip çıkma hakkının savunuculuğu yapıldı (Chrisler, 2012; Chrisler ve McHugh, 2018). Eleştirel katılımcı eylem araştırması perspektifinden (Fine ve Torre, 2019), (kadınları) güçlendirme odaklı (Dutt ve Grabe, 2019) ve müdahale amaçlı (Üstünel, 2019) araştırmalar feminist psikolojinin önde gelen bilimsel dergilerinde son yıllarda daha çok yer bulmaya başladı.

e) Klinik psikoloji alanı ile ilgili eleştiriler ve feminist katkılar

Feministlerin klinik psikoloji alanına yaptıkları katkılar, 1970’li yıllarda psikanalitik kuram ve uygulamaların feminist eleştirisi ile başladı (Chesler, 1972; Chodorow, 1978, 1989; Miller, 1976). İlk karşı çıkılan konulardan birisi kadınların uğradığı şiddetin mazoşizm ile açıklanması oldu (Chesler, 1972). Feminist psikologlar, ‘Güç ve Kontrol Çemberi’ (1984), ‘şiddet Sarmalı’ (Walker, 1979) gibi modeller ile kadınların onlara uygulanan şiddetin tüm yönlerini ve şiddet sarmalından çıkmalarını zorlaştıran etmenleri görmelerini sağladılar. Cinsiyetçilik ile olumsuz ruh sağlığı arasındaki ilişkileri boylamsal çalışmalar ile gösterdiler (Hackett, Steptoe ve Jackson, 2019); feminisler DSM ve psikolojik tanı konusundaki mücadelelerde ön saflarda yer aldılar (Caplan, 1995; Dodd, 2015; Marecek ve Gavey, 2013).

Feministler terapide hakim olan cinsiyetçiliğin eleştirisinden yola çıkarak, kadınların ruh sağlığını tehdit eden toplumsal baskı, ön yargılar, ve ayrımcılık gibi kronik stres unsurlarına odaklanan “feminist terapi” perspektifini geliştirdiler. Öncüleri arasında Ellyn Kaschak (2001) ve Laura Brown’un (2009, 2018) da yer aldığı bu bütünleştirici (integrative) terapötik bakış açısı terapist ve danışan arasında sahici bir ve ilişki ve eşitlikçilik anlayışına dayanır ve güçlendirme odaklıdır. Danışanlarını, sorunlarının temelindeki (kişisel olmayan) sosyal etmenleri, travmaları ve içselleştirilmiş cinsiyetçiliği anlamaları, kendi özgün kimliklerini keşfetmeleri ve sahip çıkmaları, hem kendilerinin hem de başkalarının hayatlarını iyileştirmek ve dönüştürmek için güçlü oldukları yönlerini daha da geliştirmeleri konusunda cesaretlendirir. Özellikle, psikolojik travmanın sosyo-politik bağlamda ele alınması gerekliliğine dikkat çeker (Herman, 1992).

Toplumsal cinsiyet psikolojisi ile ilgili konuların ana akım psikoloji içindeki temsili

“Toplumsal cinsiyet araştırmaları ana akım psikoloji içinde nasıl temsil edilmektedir?” Bu so-

ruya odaklanan bir derleme ABD’de kadın ve toplumsal cinsiyetle ilgili yapılmış araştırmaların psikoloji bilimi içinde ne ölçüde yer bulabildiğine baktı (Eagly, Eaton, Rose, Riger ve McHugh, 2012). Konular prototipik olanlar ve feminizmin aktivist gündemi olarak sınıflandırıldı. Prototipik konulardaki araştırmalar üç başlık altında; toplumsal cinsiyete ilişkin kalıp yargılar ve cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar, toplumsal cinsiyet ve depresyon, iş hayatı-aile hayatı sorunları olarak ele alındı. Feminizmin aktivist perspektifinden yapılan çalışmalar ise partner şiddeti, kürtaj ve cinsel taciz konularına yoğunlaştı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan sorunları anlamaya ve ortadan kaldırmayı hedefledi. Bu üç konudan sadece partner şiddetinin üretken bir araştırma alanı olmaya devam ettiği anlaşılmakta. Bu derlemeye göre, toplumsal cinsiyet ile ilgili araştırmaların, feminist aktivizmin dorukta olduğu 1970’lerde ve daha sonra da 2000 yılı civarında arttığı görülüyor.

Aynı derlemeye göre (Eagly vd., 2012), toplumsal cinsiyet ve kadın psikolojisinin genel olarak psikolojinin öne çıkan ders kitaplarında ve dergilerinde orta derecede temsil edildiği söylenebilir. En popüler 10 Psikolojiye Giriş kitabının hepsinde toplumsal cinsiyet ile ilgili kalıp yargılarına ve cinsiyet rollerine ilişkin tutumlara yer verildiği, toplumsal cinsiyet ve depresyon ilişkisinin de yine her kitapta yer aldığı görülmekte. En az kapsanan konuların ise cinsel taciz ve kürtaj olduğu anlaşılıyor. Toplumsal cinsiyeti kesişimselliği perspektifi le ele almanın önemi ise makalelerin çok küçük bir azınlığında ifade bulmuş.

Feminist psikologların ana akım psikolojide var olma mücadelesi

Feministlerin ana akım psikoloji içinde yer alma ve direnme mücadelesi de önemlidir. Bazı ana akım psikologları “Feminist politika ile bilimsel psikolojinin gündemi bağdaşır mı? İkinin arasında bir çelişki yok mudur?” sorusunu sorarken, feminist psikologlar ise, toplumsal politikalar ile psikoloji bilimi arasındaki ilişkinin çoğu zaman çarpışmadan ziyade bir danışıklık içerdiğini savundular (Marecek, 1995). Nitekim, psikoloji tarihi, bilimsel bulguların var olan düzeni meşrulaştırmak için kullanıldığı örneklerle doludur. 20. Yüzyılın başlarında yapılan beyin araştırmalarının bulguları, kadınların erkeklere göre daha az evrilmiş oldukları ideolojisini destekleyecek yönde yorumlanmış, bilim, kadınların erkeklere göre daha düşük nitelikte oldukları yönündeki ideolojik söyleme hizmet etmiştir (Shields, 1975).

Bu dönemde küçük bir grup kadın sosyal bilimci bu cinsiyetçi anlayışa karşı çıkmış ve feminist alan yazına önemli katkıda bulunmuşlar, fakat akademinin çeperinde kalmış ve bilimsel araştırmalarını devam ettirememişlerdir. Helen Thompson Wooley, üstün yetenekli çocuklar ile ilgili ilk bilimsel araştırmayı yapmış ve cinsler arasındaki benzerliklerin farklılıklardan çok daha fazla olduğunu gösteren bir doktora tezi yazmıştır. Letta Stetter Hollingworth ise, kadınları anne olmaya zorlayan sosyal baskıları -sonradan Russo (1976) tarafından “annelik dayatması” (motherhood mandate) olarak tanımlanır- eleştirmiştir. Erkeklerin zihinsel becerilerinin kadınlara göre daha geniş bir yelpazede yer aldığı gibi (değişkenlik önermesi) zamanında yaygın kabul gören bir anlayışı çürütmüş ve erkeklerin zihinsel yetenek yelpazesi-

nin en alt ve üst uçlarında daha “görünür” olmasının toplumsal nedenlerine dikkat çekmiştir. Feministler, erken dönem kadın psikologların yaptığı katkıları unutturmamışlardır (Bohan, 1992; Scarborough ve Furumoto, 1987; Shields, 1975, 2016).

Rhoda Unger hem feminist psikolojinin hem de kendisinin bu alandaki 25 yıllık tarihçesi üzerinde düşündüklerini *Resisting gender* (1998) başlıklı kitabında kalem almıştır. Aynı yıl, feminist psikolojiye adanmışlığını özel hayatında da gerek eşitlikçi bir evlilik içinde gerekse çocuk yetiştirme pratiğinde yaşatmaya özen göstermiş olan bir başka feminist psikolog Sandra Bem bu çabası üzerine düşündüklerini *An unconventional family* (1998) başlığı ile kitaplaştırmıştır (Bem, 1998). Bem, kitabında, androjeni kavramını psikoloji literatürüne tanıtmaya, ve böylece de olgun, sağlıklı kimlik gelişiminin kadınların kadınsı, erkeklerin ise erkeksi olmalarını gerektirdiği varsayımını sorgulatma çabasından bahseder ve bu görüşlerinin ana akım psikolojide kabul görmediğini anlatır. Bem, 1976’da APA (American Psychology Association) Erken Kariyer Ödülü dahil birçok ödül almış, fakat bu önemli başarılarına rağmen, birçok feminist psikolog gibi, o da çalıştığı Stanford Üniversitesi’nde yükseltilmeye layık bulunmamıştır. Bu mücadelenin tarihini ve daha genelde feminist psikolojinin geçmişi için daha çok araştırmak isteyenler için psikoloji tarihi araştırmacısı Alex Rutherford’un oluşturduğu Psychology’s Feminist Voices Project (2008) çok kıymetli bir kaynak teşkil eder.

152

Dünyanın değişik yerlerinde psikoloji ile feminizm arasında nasıl bir etkileşim olduğu ve bu ilişkinin zaman içinde nasıl geliştiği sorusu farklı coğrafyalardaki feminist psikologların katkıları ile oluşan bir derlemede irdelendi (Rutherford, Capdevila, Undurtti ve Palmary, 2011). Bu çalışmanın önemli bir saptaması, farklı biçimler olsa da feminist düşüncelerin ana akım akademik psikolojinin ciddi bir direnci ile karşılaşmış olmasıydı. Nitekim ABD’de bazı feministler, psikoloji disiplininin eleştirel yaklaşımlara gösterdiği direnç karşısında “Acaba bu ilişki kurtarılabiliyor mu?” sorusunu sordular (Marecek, 1995b).

Türkiye, İspanya, Çin, Brezilya, Hindistan ve İsrail gibi ülkelerde psikolojide feminist çalışmaların yakın zamana kadar neredeyse yokluğu söz konusudur. Örneğin Hindistan’da feminizmin ülke tarihçesindeki anlamının ‘kadın hakları mücadelesi’ ve ‘sahte Batılılaşma’ arasında gidip gelmekte olduğu anlaşılıyor (Kumar, 2011). Farklı biçimde, İskandinav ülkelerinde cinsiyet ayrımcılığı çok ender görüldüğü ve bir sorun olarak nitelendirilmediği için feminist psikoloji çalışmaları geri planda kalmış (Magnusson ve Haavind, 2011). ABD ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde ise feminist araştırmacılar, ana akım ile diyalogu sürdürmek adına feminist amaçların örtük kalıp kalmaması konusunda içsel çatışma yaşamışlar.

ABD’de 1970’lerden itibaren ikinci dalga feminizmden etkilenen kadınlar ABD’de psikolojinin resmi kuramsal yapısı olan APA’nın 1969 ve 1970’deki yıllık kongrelerinde işe alımlarda yaşadıkları ayrımcılığı protesto etmiş ve 1971’de AWP’yi (Association for Women in Psychology) kurmuşlar, 1973’te ise APA’da “Kadın Psikolojisi” birimi ile yer almışlardır. Birleşik Krallık’ta (Burman, 2011) ise feminizmin psikolojinin içinde yer alması ABD’ye nazaran daha geç olmuş. POWS (Psychology of Women Section), feminist psikologların akademik platformda itibar kazanmalarını sağlamak amacı ile kurulmuş ve çalışmalarını BPS’nin kadın

araştırmacıları desteklemesi, akademik yayınlardaki cinsiyetçi dilin kalkması, ötekileştirilmiş gruplarla ilgili araştırmaların artması yönünde yoğunlaştırmıştır. Çoğu akademisyen, feminist kimliklerinin psikolojinin yöntem ve perspektifleri ile örtüşmediği kanaatinde; nitekim bazıları, İskandinav ülkelerinde olduğu gibi, feminist çalışmalarını psikoloji dışındaki bölümlerde devam ettirmektedir. Sonuç olarak, incelenen tüm ülkelerdeki ortak tema, psikolojide feminist olarak çalışmanın zorluğu ve akademik dünyada feminist düşüncelere bilinçli bir direnç olduğudur. Bu direnç ülkeden ülkeye farklı biçimler almıştır.

Türkiye’de psikolojide kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının gelişimi

Türkiye’de feminizmin akademiye girişi görece geç olmakla beraber, psikoloji feminizmden yakın zamana dek en az etkilenen sosyal bilim olabilir. 10 yıl önce çıkan bir yazımda (Bolak-Boratav, 2011) daha etraflı anlattığım gibi, bunun bazı nedenleri şöyle özetlenebilir: Psikoloji bölümlerinin diğer sosyal bilimlerden görece daha da geç yaygınlaşması; Türkiye’de ulus inşası projesinde “elit işe alma sisteminin” devreye sokularak, üst SED’ den kadınların daha mütevazı SED’den erkeklere tercih edilmesi ve kadınların modernleşme projesi içinde uzmanlaşma alanlarına özendirilmiş olması (Öncü, 1981) ve dolayısı ile cinsiyetçilik eleştirisinin gecikmesi; Cumhuriyetçi düşüncenin kadınların “ailevi işlevlerini” ön plana çıkarması ve kadınların birey olarak aileden ayrı düşünülmemesi (Arat, 1998); 2000’li yıllardan beri dini ve muhafazakar değerlerin siyaset ve sosyal politikalara etkisi; sosyal psikoloji araştırmalarının önceliğinin 1970’lerden bu yana toplumsal konu odaklı yaklaşımdan daha kişi odaklı yaklaşım yönünde değişmiş olması.

Bugün dönüp baktığımızda Türkiye’de Sosyal Psikolojinin kurucusu Çiğdem hocamın Çocuğun Değeri (VOC) (Kağıtçıbaşı, 1981) çalışmasının önemini daha da iyi anlıyoruz. Kendisi bu araştırmadan başlayarak, Türkiye’de kadınların evdeki ve toplumdaki ikincil statüsünü sorun edindi (Kağıtçıbaşı, 1986; Kağıtçıbaşı, 1997; Kağıtçıbaşı, Gökşen ve Gülgöz, 2005) ve yer aldığı her platformda kadınların hak savunuculuğunu yaptı (Bolak, 2018). Kağıtçıbaşı’ndan bir sonraki kuşakta, Türkiye’de sosyal psikolojiyi feminist politika ile buluşturan az sayıda akademisyenden olan feminist sosyal psikolog Melek Göregenli (2012), sosyal psikoloji bilgisini siyasi aktivistlerin maruz kaldığı işkence, LGBT bireylerin karşılaştığı ayrımcılık, militarizm ve Kürt meselesi gibi her türlü ayrımcılığa karşı durmak için kullanmaya devam ediyor. Sosyal psikolog olarak araştırmalarını kadın konusunda yoğunlaştıran Zehra Dökmen; BS-RI’nın (Bem Sex Role Inventory) Türkçe’ye adaptasyonunu yaptı (Dökmen, 1999); kadının ev içinde ve dışarda çalışması ile ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi irdeleyen araştırmaları yaptı (Dökmen, 1997; Dökmen, 2016). Nuray Sakallı Uğurlu, Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeğinin (ÇDCÖ) ve Erkeğe İlişik Çelişik Duygular Ölçeğinin (EÇDÖ) Türkiye uyarlamalarını yaptı ve cinsiyetçiliği, ataerkilliği kabul gibi farklı değişkenlerle ilişkilendirdi; namus adına kadına yö-

nelik şiddet konusunu sorunsallaştırdı. Daha genç kuşaktan sosyal psikologlar feminist kimlik gibi heyecan verici sosyal kimlik çalışmaları yapıyorlar (Boyacıoğlu ve Çavdar, 2019).

Klinik psikolojide ise, erkeklik projesini birlikte yaptığımız, ve bir diğer hocaların hocası Güler Okman Fişek psikolojideki toplumsal cinsiyet körü ve erkek egemen bakış açılarını, toplumsal cinsiyetin bir bağlamsal değişken olarak ele alınmamış olmasını eleştirdi ve akademik çevreleri feminist psikolojideki “eşitlik” ve “farklılık” konularındaki tartışmalar ile tanıştırdı (Fişek, 1990); mahremiyet/yakınlık (intimacy) kavramının toplumsal cinsiyet ve kültür bağlamındaki farklı anlamlarını irdeledi ve kuramsal katkılarda bulundu (Fişek, 1994). Feminist psikiyatrist Şahika Yüksel, kadına yönelik aile içi şiddet konusunu tek başına psikiyatristlerin gündemine getirdi; psikiyatri eğitiminde feminist duyarlılığın yerleşmesi için mücadele verdi, Mor Çatı Kadın Sığınma evi CETAD (Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği) kurucu üyesi ve eğitmeni oldu, Çapa Tıp Fakültesi’nde trans bireyler ile değerlendirme ve grup çalışmalarının, enstest dahil farklı travmaların çalışıldığı grup terapilerinin öncülüğünü yaptı (Yüksel, Kora, Özkan ve diğ., 2000). Onunla birlikte, kadına yönelik şiddet ve travma konusunda çalışmalar yapan klinik psikolog Ufuk Sezgin ise Türk Psikologlar Derneği çatısı altında, 2011 yılında Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Birimini (TPD-KTCCB) kurdu. Kadınlara sunulan terapi hizmetlerini feminist perspektiften eleştiren feminist terapistler de seslerini duyurmaya başladılar (Pehlivan, 2015).

154

Feminizmin akademik psikoloji içindeki temsilinin bir göstergesi, alanın önde gelen bilimsel dergilerinde ne kadar yer bulduğudur. Türkiye’deki iki hakemli psikoloji dergisi üzerinde yaptığım bir çalışmada cinsiyet/toplumsal cinsiyet konularının temsili ile ilgili şu sonuçlara ulaştım: Tek SSCI endeksli ulusal *Türk Psikoloji Dergisi* (1978-2019) içinde 10’u 2010 sonrasında olmak üzere toplam 28 makale (toplam içinde 0.069); *Türk Psikoloji Yazıları* (1998-2019) içinde ise, 22’si 2010 sonrasında olmak üzere toplam 33 makale buldum (toplam içinde 0.16). Toplumda büyük infial uyandıran kadın cinayetlerinden Özgecan Aslan anısına çıkarılan *Türk Psikoloji Yazıları* Şiddet Özel Sayısı (Boyacıoğlu, 2016), akademik psikolojide toplumsal duyarlılığının artıyor olmasının sevindirici bir göstergesidir.

Son yıllarda Türkiye’de genç neslin feminizme karşı artan açık görüşlü ve duyarlı yaklaşımı, bireyselliğin (individuation) yükselişi ve psikoterapiye artan ilgi, Türkiye’de feminist psikolojinin gelişimi için alan açıyor olabilir. Geçtiğimiz 20. Ulusal Psikoloji Kongresinde toplumsal cinsiyet, cinsiyetçilik, feminizm, erkeklik LGBTI, cinsel şiddet konuları ile ilgili 5 panel, 1 özel oturum, 27 sözel bildiri ve 1 çalışma grubuna ve feminizm ve psikoloji konusundaki ilk davetli konferansa yer verilmiş olması umut verici gelişmelerdir. Fakat, bazı konularda, örneğin aile terapisi alanında feminist perspektif ile henüz pek bir etkileşim olmadığı anlaşılmaktadır (Kılıçer, 2016).

2009’dan beri çıkmakta olan feminist dergi Fe’nin ve daha yakın zamanda çıkmaya başlayan *Akdeniz Kadın Çalışmaları Dergisi* ve *Masculinities* gibi hakemli bilimsel dergilerin de yayın hayatında olması sevindirici bir gelişmedir. Kadın çalışmaları yanı sıra Türkiye’de erkeklik çalışmaları da artmış, 2016’da ve 2019’da uluslararası erkeklik sempozyumları düzen-

lenmiştir. Akademik araştırmaların dışında, AÇEV, Mor Çatı, KAMER, CETAD, SpoD gibi STK’larda kadınları ve LGBTİ bireyleri güçlendirme amaçlı yapılan çalışmaların desteklenmesi ve görünürlüğünün artması da önemlidir.

Feminizm ve Psikoloji ilişkisinin geleceği üzerine

Bu yazıda psikolojinin feminizm ile tarihsel olarak gerilimli bir ilişkisi olduğunu farklı yönleri ile irdelemeye çalıştım. Fakat, feminist psikolojinin 50 yıllık bir geçmişi olduğu ve Türkiye dahil farklı coğrafyalarda gelişmeye devam ettiği de yadsınamayacak bir gerçek. Yazımı bu çalışmaların nasıl bir seyir izlemesini arzu ettiğime ilişkin birkaç noktaya değinerek bitirmek istiyorum.

Feminist psikoloji araştırmalarının belirli ortak ilkelere sadık kalması (Clarke ve Braun, 2019; LaFrance ve Wiggington, 2019) ve bütünleştirici olması (Chrisler ve McHugh, 2018) arzu edilir. Kesişen kimliklerin zaman içindeki dinamik etkileşimi yeni epistemolojik pozisyonların ve (boylamsal yöntem gibi) az kullanılan yöntemlerin kullanılmasını gerektirebilir (Diamond ve Butterworth, 2008). Bireylerin deneyimlerine kendi sözleri ile yer verdikleri için, nitel yöntemler araştırmacılara kimlik, sosyal konum, çok boyutlu yaşantılar ve ayrımcılık gibi süreçlerle ilgili zengin bir içgörü kazandırabilir ve gelecekte daha çok kullanılması beklenir (McKormick-Huhn et. al, 2019). Örneğin, kişilerin dünyalarını nasıl anlamlandırdıklarını ve kendilerini başkalarına nasıl gösterdiklerini incelemek isteyen araştırmacılara ‘zengin konuşma’ (rich talk) yöntemi önerilmiştir (Magnusson ve Maracek, 2012). *Psychology of Women Quarterly* gibi bir APA dergisinde son yıllarda yorumsal (interpretive) yaklaşımların kullanıldığı araştırmaların giderek daha çok yer alıyor olması sevindirici bir gelişmedir (Marecek, 2019).

Düşünümsellik ve konumlanmaya yönelik farkındalık feminist yöntemin tüm disiplinlerde gelişmesi için çok hayati olmuş, benim araştırmacı kimliğimin de bir parçası olmuştur (Bolak, 1996). Bu açıdan, feminist yöntem konusunda Türkiye’de yeni çıkan bir kitap gelecekteki araştırmalar için ufuk açıcı olacaktır (Erdoğan ve Gündoğdu, 2020). Kesişimsellik perspektifi görgül Türkiye’li araştırmacıların çalışmalarına yeni yeni yansımaktadır. Kendini “dünya vatandaşı” olarak tanımlayan eşcinsellerin, Türkiye’nin kültürel ikliminde kolay bağdaştırılmayan “erkek” ve “eşcinsel” kimlikleri” arasında daha az çatışma yaşadıklarını ve bu kimliklerini daha rahat bütünleştirebildiklerini gösteren bir araştırma (Koç ve Vignoles, 2018) ve hem laik hem de dindar çevrede karşılaştıkları marjinalleştirilmenin neticesinde arafta olma durumu yaşayan dindar kadınların toplumsal cinsiyet ve sosyal değişim konularına nasıl baktıklarını araştıran bir başka çalışma (Okuyan ve Curtin, 2018) bu perspektif ile yapılmış istisnalar arasındadır.

Feminist psikolojinin bir eleştirel psikoloji akımı olarak ele alındığında (Gürel, 2017) diğer eleştirel psikoloji akımları ile teması da çok önemli olmaktadır. Politik psikoloji ile arasındaki ilişkiler (Capdevila ve Unger, 2006) bunun bir örneğidir; Türkiye bağlamında, Gezi

dönemini ele alan araştırmalar bu alana ivme kazandırmıştır (Çelebi ve Acar, 2017; Gezici-Yalçın ve Uluğ, 2017). Gruplararası ilişkiler ve barış perspektifinden yapılan ve bu coğrafiyanın çok can alıcı sorunlarına odaklanan sosyal psikoloji çalışmalarının da (Karasu, Mehmetoğlu, Tuzkaya ve Göregenli, 2016) artması ümit edilir. Son yıllarda hegemonik erkeklik söylemini sorgulayan erkeklik araştırmalarının da artmış olması sevindirici bir gelişmedir (Türkoğlu ve Cingöz-Ulu, 2019) ve devam etmesi beklenir.

Fine'in (1992) çığır açıcı nitelikteki çalışmalarının üzerinden neredeyse 30 yıl geçmiş olmasına rağmen, feminist psikolojide güçlendirme odaklı çalışmalar hala çok az ve çok kıymetli. Kendisinin son çalışması LGBTQIA+ (lezbiyen, gay, biseksüel, trans, queer, interseks, aseksüel) ve farklı yönelimlere açık olan gençlik; ile ilgili bir eleştirel katılımcı eylem araştırmasıdır (critical participatory action research) (Fine ve Torre, 2019). Nikaragua kırsalında kadınlar ile yapılmış bir güçlendirme odaklı araştırma ise bu perspektifin bir başka örneğidir (Dutt ve Grabe, 2019). Feminist müdahale çalışmaları Türkiye'de de görölmeye başlandı. Anıl Özge Üstünel'in flört şiddetine yönelik tutumları değiştirmeye yönelik müdahale çalışması bunun çok iyi bir örneğidir (Üstünel, 2020).

Son söz yerine, Türkiye'de genç nesil psikologlar arasında feminist kimliği ile çalışabilen araştırmacıların ve yapılan kıymetli çalışmaların temsil edildiği mercilerin artmasını dileyerek bitireyim!

Kaynakça

- Atay, T. (2004). Erkeklik en çok erkekleri ezer. *Toplum ve Bilim*, 101, 11-30, 2004.
- Atay, T. (2012). *Çin içi, Japon içi: Cinsiyet ve cinsellik üzerine antropolojik değiniler*. İletişim Yayınları.
- Bailyn, L. (2006). *Breaking the mold: Redesigning work for productive and satisfying lives*. Cornell University Press.
- Bem, S., ve Bem, D. (1970). Training the woman to know her place: The power of nonconscious ideology. Bem, D. (Ed.), *Beliefs, attitudes, and human affairs* içinde (s. 84-96). Wadsworth.
- Bem, S. L. (1998). *An unconventional family*. Yale University Press.
- Bohan, J. S. (Ed.) (1992). *Seldom seen, rarely heard: Women's place in psychology*. Westview Press.
- Bolak, H. (1995a) Notes towards a multi-dimensional conceptualization of marital dynamics. ř. Tekeli (ed.), *Women in Modern Turkish Society*, 173-198, Zed Press.

- Bolak, B. (1995b). Context and meaning: In search of situated understandings, *Feminism & Psychology*, 5, 473-480.
- Bolak, H. (1996). Studying one's own in the middle-east: Negotiating gender and self-other dynamics in the field, *Qualitative Sociology* (Special methods issue: Ethics, reflexivity and voice), 19, 107-130.
- Bolak, H. (1997a). When wives are major providers: Culture, gender and family work, *Gender & Society*, 11, 409-443.
- Bolak, H., (1997b) Marital power dynamics: Women providers and working-class households in Turkey. *Cities in the Developing World: Contexts and Processes* (ed. J. Gugler), 218-232, Oxford University Press.
- Bolak, H., (2002a). Shifting the frame: Teaching feminist psychologies, *Transformations: The Journal of Inclusive Scholarship and Pedagogy*, 13, 61-94.
- Bolak, H. (2002b). Social psychology of power and empowering possibilities, *Feminism & Psychology*, 11, 311-318.
- Bolak Boratav, H. (2001). Feminist psikoloji: Nedir, nasıl gelişti, psikolojiye getirdiği yeni açılımlar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 4, 1-19.
- Bolak-Boratav, H. (2006). Making sense of heterosexuality: An exploratory study of young heterosexual identities in Turkey. *Sex Roles: A Journal of Research*, 54, 213-225.
- Bolak-Boratav, H. (2011). Searching for feminism in psychology in Turkey. *Handbook of international feminisms: Perspectives on psychology, women, culture and rights*, (ed. R. Rutherford, R. Capdevila, U. Vindhya ve I. Palmary), 17-36. Springer.
- Bolak-Boratav, H., ve Çavdar, A. (2012). Sexual stereotypes and practices of university students in Turkey. *Archives of Sexual Behavior*, 41, 271-281 (2012).
- Bolak-Boratav, H., Okman-Fişek, G., ve Eslen-Ziya, H. (2014). Unpacking masculinities in the context of social change: Internal complexities of the identities of married men in Turkey. *Men & Masculinities*, 17, 299-324.
- Bolak-Boratav, H., Okman-Fişek, G., ve Eslen-Ziya, H. (2016). *Erkekliğin Türkiye Halleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bolak-Boratav, H., Clegg, H., ve Lazard, L. (2016). (Eds.), *Feminism & Psychology*, 26. (Special Focus: Functionalism, Darwinism, and the psychology of women' forty years on: reflections, implications and empirical work).
- Bolak-Boratav, H. (2018). Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın çalışmalarında kadının yükselişi. 20. Ulusal Psikoloji Kongresi. 16 Kasım 2018, TED Üniversitesi, Ankara.
- Boyacıoğlu, İ. (2016). Dünden bugüne Türkiye'de kadına yönelik şiddet ve ulusal kadın çalışmaları: Psikolojik araştırmalara davet. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19, (Şiddet Özel Sayısı), 126-145.
- Brescoll ve Uhlmann. (2008). "Can an angry woman get ahead? Status conferral, gender, and expression of emotion in the workplace". *Psychological Science*, 19, 268-275.
- Brown, L. (2009/2018). *Feminist therapy*. APA Publications.
- Burman, E. (Ed.) (1990). *Feminists and psychological practice*. Sage Publications.
- Capdevila, R. ve Unger, R. (2006). Feminisms without borders: Exploring the relationships between feminist and political. *Feminism & Psychology*, 16, 5-11.

- Caplan, P. J. (1995). *They say you're crazy: How the world's most powerful psychiatrists decide who's normal*. Addison-Wesley/Addison Wesley Longman.
- Chesler, P. (1972). *Women and madness*. Doubleday.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. University of California Press.
- Chodorow, N. (1989). *Feminism and psychoanalytic theory*. Yale University Press.
- Chrisler, J. (2012). *Reproductive justice: A global concern* (Women's Psychology). Prager.
- Chrisler, J., ve McHugh, C. (2018). Feminist critiques of psychology. C. B. Travis ve W. White (Ed.), *APA Handbook of the Psychology of Women. Vol. 1: History, theory and battlegrounds* içinde, APA Publications.
- Chrisler, J. C., ve Johnston-Robledo, I. (2018). *Woman's embodied self: Feminist perspectives on identity and image*. APA Books.
- Clarke, V., ve Braun, V. (2019). Feminist qualitative methods and methodologies in psychology: A review and reflection. *Psychology of Women & Equalities Section Review*. Retrieved from: <http://eprints.uwe.ac.uk/38811>.
- Cole, E. (2008). Coalitions as a model for intersectionality: From practice to theory. *Sex Roles*, 59, 343-353.
- Comas-Diaz, L., ve Greene, B. (Ed.) (2013). *Psychological health of women of color: Intersections, challenges and opportunities*. Praeger.
- Connel, W. R. (1985). Theorising gender. *Sociology*, 19(2), 260-272.
- Crawford, M., ve Kimmel, E. (1999). Promoting methodological diversity in feminist research. *Psychology of Women Quarterly*, 23, 1-6.
- Crawford, M., ve Marecek, J. (1989). Psychology reconstructs the female (1968-1988). *Psychology of Women Quarterly*, 13, 147-165.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 140, 139-167.
- Çavdar, A. ve Boyacıoğlu, İ. (2019). Sosyal psikolojik bakış açısından feminist kimlik: Türkiye incelemesi. *Nesne*, 7(15), 282-300. DOI: 10.7816/nesne-07-15
- Çelebi, E. ve Acar, Y. G. (2017). Toplum, kimlik ve siyaset: Sosyal psikolojik yaklaşımlar Özel Sayısı. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20, 1-2.
- Dankoski, M. E. (2000). What makes research feminist? *Journal of Feminist Family Therapy*, 12(1), 3-19.
- Deaux, K., ve Major, B. (1987). Putting gender into context: An interactive model of gender-related behavior. *Psychological Review*, 94(3), 369-389.
- Desvaux, G., Devillard-Hoellinger, S., ve Baumgarten, P. (2007). *Women matter: Gender diversity, a corporate performance driver*. McKinsey & Company.
- Diamond, L. M., ve Butterworth, M. (2008). Questioning gender and sexual identity: Dynamic links over time. *Sex Roles*, 59, 365-376.
- Dodd, J. (2015). "The name game": Feminist protests of the DSM and diagnostic labels in the 1980s. *History of Psychology*, 18, 312-323.

- Dökmen, Z. (1997). Çalışma, cinsiyet ve cinsiyet rolleri ile ev işleri ve depresyon ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 12, 39-56.
- Dökmen, Z.Y. (1999). Bem Cinsiyet Rolü Envanteri kadınsılık ve erkeksilik ölçekleri Türkçe formlarının psikometrik özellikleri. *Kriz Dergisi*, 7, 27-40.
- Dökmen, Z. (2016). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar*. Remzi Kitabevi.
- Dutt, A., ve Grabe, S. (2019). Understanding processes of transformative change: A Qualitative inquiry into empowering sources and outcomes identified by women in rural Nicaragua. *Sex Roles*, 81, 482-504.
- Eagly, A. H., Eaton, A., Rose, S., Riger, S., ve McHugh, M. C. (2012). Feminism and psychology: Analysis of a half-century of research on women and gender. *American Psychologist*, 67(3), 211-230.
- Efe, B., Bolak-Boratav, H., ve Bay, A. (8-11 Mart, 2007). "Perception and acceptance of Intimate partner violence." Poster bildiri. 32 nd Annual Association for Women in Psychology Conference, San Francisco, 8-11 Mart, 2007.
- Erdoğan, E., ve Gündoğdu, N. (2020). (Ed.), *Türkiye'de feminist yöntem*. Metis Yayınları.
- Espín, O. M. (2015). (Eds.), *Gendered journeys: Women, migration and feminist psychology*. Springer.
- Fausto-Sterling, A. (1993, March/April). The five sexes: Why male and female are not enough. *The Sciences*, 2-5.
- Fine, M. (1984). Coping with rape: Critical perspectives on consciousness. Imagination, Cognition and Personality, 3, 249-267. <https://doi.org/10.2190/1F1E-KUVH-6T3K-DPN8>
- Fine, M. (1992). *Disruptive voices: The possibilities of feminist research*. University of Michigan Press.
- Fine M., ve Gordon S.M. (1989). Feminist transformations of/ despite psychology. In: Crawford M., Gentry M. (Eds.), *Gender and Thought: Psychological Perspectives*. Springer, New York.
- Fine, M., ve Torre, M. E. (2019). Critical participatory action research: A feminist project for validity and solidarity. *Psychology of Women Quarterly*. <https://doi.org/10.1177%2F0361684319865255>
- Fine, M., Weis, L., Powell, L. C., ve Wong, L. M. (Eds.). (1997). *Off white: Readings on race, power, and society*. Taylor & Frances/Routledge.
- Fiske, S. T., Bersoff, D. N., Borgida, E., Deaux, K., ve Heilman, M. E. (1991). Social science research on trial: Use of sex stereotyping research in Price Waterhouse v. Hopkins. *American Psychologist*, 46(10), 1049-1060.
- Fişek, G. O. (1990). Cinsiyet konumu ve psikoloji: Eleştirel bir inceleme. *Toplum ve Bilim*, 50, 73-84.
- Fişek, G. O. (1994). Paradoxes of intimacy: An analysis in terms of gender and culture. *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 8, 177-186.
- Franz, C. E., ve Stewart, A. J. (Eds.). (1994). *Women creating lives: Identities, resilience, and resistance*. Westview Press.
- Gezici-Yalçın, M. ve Uluğ, Ö. M. (2017). Gezi, bardağı taşıran son damlaydı": Sosyal psikolojik bir perspektifle Gezi Parkı isyanını anlamak. *Toplum, kimlik ve siyaset: Sosyal Psikolojik Yaklaşımlar Özel Sayısı. Türk Psikoloji Yazıları*, 20, 96-109.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.

- Göregenli, M. (2012). Temel kavramlar: Ön yargı, kalıp yargı ve ayrımcılık. K. Çayır ve. M. Ayan Ceyhan (ed.) *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Grady, K. E. (1981). Sex bias in research design. *Psychology of Women Quarterly*, 5, 628-636.
- Greene, B. (2005). Psychology, cultural diversity & social justice: Beyond heterosexism and across the cultural divide. *Journal of Counseling Psychology Quarterly*, 18, 295-306.
- Gürel, A. Feminist psikolojinin makus talihi. *Psikoloji ve Toplum*, 7 Aralık 2017.
- Hackett, R. A., Steptoe, A., ve Jackson, S. A. (2019). Sex discrimination and mental health in women: A prospective analysis. *Health Psychology*. <http://dx.doi.org/10.1037/hea0000796>.
- Hare-Mustin, R. T., ve Marecek, J. (Ed.). (1990), *Making a difference: Psychology and the construction of gender*. Yale University Press.
- Hare-Mustin, R. T., ve Marecek, J. (1994). Asking the right questions: Feminist psychology and sex differences. *Feminism & Psychology*, 4, 531-537.
- Henderson, D. (1997). Intersecting race and gender in feminist theories of women's psychological development. *Issues in Mental Health Nursing*, 18, 377-393.
- Herman, J. (1992). *Trauma and recovery: The aftermath of violence-from domestic abuse to political terror*. Basic Books.
- hooks, B. (1984). *Feminist theory: From margin to center*. South End Press.
- hooks, B. (2018). *Değişme isteği: Erkekler, erkeklik ve sevgi*. Bgst Yayınları.
- Hollway, W. (1984). Gender difference and the production of subjectivity. J. Jenrique, W. Hollway, C. Urwin, C. Venn, ve V. Walkerdine (Ed.), *Changing the subject: Psychology, social regulation and subjectivity* içinde (s. 227-263). Methuen.
- Hyde, J. (2005). The gender similarities hypothesis. *The American Psychologist*, 60, 581-92.
- Internalized Sexism / Internalized Misogyny. (2011). <https://culturalbridgestojustice.org/internalized-sexism-internalized-misogyre>.
- Jackson, C. L., ve Greene, B. (2000). *Psychotherapy with African American women: Innovations in psychodynamic perspectives and practice*. Guilford Press.
- Johnson, A. G. (2000). Patriarchy, the system: An it, not a he, a them, or an us. M. Adams, W. J. Blumfeld, C. Castaneda, H. W. Hackman, M. L. Peters, ve X. Zuniga (Ed.), *Readings for diversity and social justice* içinde (s. 332-337). Psychology Press.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1981). Çocuğun değeri: Türkiye'de değerler ve doğurganlık. *Boğaziçi Üniversitesi, İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35-135.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1986). Status of women in Turkey: Cross-cultural perspectives. *International Journal of Middle East Studies*, 18(4), 485-499.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). *Family and human development across cultures: A view from the other side*. Lawrence Erlbaum.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1997). Aile, kadın ve çocuk. TESEV, *Ulusal İnsani Gelişme Raporu: İnsani Gelişme ve Toplumsal Entegrasyon*, (s. 10) içinde. Ankara: Boyut Yayın Grubu.
- Kağıtçıbaşı, C., Gökşen, F., ve Gülgöz, S. (2005). Functional adult literacy and empowerment of women: Impact of a functional literacy program in Turkey. *Journal of Adolescent and Adult Literacy*, 48(6), 472-489.

- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender & Society*, 2, 274-290.
- Kandiyoti, D. (1995). Ataerkil örüntüler: Türk toplumunda erkek egemenliğinin çözümlenmesine yönelik notlar. Tekeli, Ş. (Der.), *1980'ler Türkiye'sinde kadın bakış açısından kadınlar*. (ss. 341-356). İletişim Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. Metis Yayınları.
- Karasu, M., Mehmetoğlu, E., Tuzkaya, F., ve Göregenli, M. (2016). Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve temsiller: Ermenistan'dan bir bakış. Conference: International Symposium on the Effects of Turkish-Armenian Relations on the Regional Policies (From the 19th Century to Present Day), Atatürk Research Center/ Bitlis/Turkey.
- Kaschak, E. (2001). *The next generation: Third wave feminist psychotherapy*. Routledge Press.
- Kaschak, E. (2015). *Sight unseen: Gender and race through blind eyes*. Columbia University Press.
- Keener, E. (2015). The complexity of gender: It is all that and more.... In sum, it is complicated. *Sex Roles*, 73, 483-484.
- Kılıçer, B. (2016, Mayıs). Türkiye'de feminist aile terapisinin güncel durumu. 3. Aile Terapileri Sempozyumu, Boğaziçi Üniversitesi.
- Kıray, M. (1982). *Ereğli: Ağrı sanayiden önce bir sabil kasabası*. İletişim Yayınları.
- Koç, Y., ve Vignoles, V. L. (2018). Global identification helps increase identity integration among Turkish gay men. *Psychology & Sexuality* 9, 329-242. doi:10.1080/19419899.2018.1496134
- LaFrance, M., ve Wigginton, V. (2019). Doing critical feminist research: A Feminism & Psychology reader. *Feminism & Psychology*, 0, 1-19.
- Magnusson, A., ve Marecek, J. (2012). *Gender and culture in psychology: Theories and practices*. Cambridge University Press.
- Marecek, J. (1995a). Gender, politics and psychology's ways of knowing. *American Psychologist*, 50, 162-163.
- Marecek, J. (1995b). Psychology and feminism: Can this relationship be saved?. D. C. Stanton ve A. J. Stewart (Ed.), *Feminisms in the academy* içinde (s. 101-132). University of Michigan Press.
- Marecek, J. (2019). A history of the future: Carolyn Wood Sherif, equitable knowledge, and feminist psychology. *Psychology of Women Quarterly*, 43, 422-432.
- Marecek, J., ve Gavey, N. (2013). DSM-5 and beyond: A critical engagement with with psychodiagnosis. *Feminism & Psychology*, 23, 1-7.
- McCormick-Huhn, K., Warner, L. R., Settles, I. H., ve Shields, S. (2019). What if psychology took intersectionality seriously: Changing how psychologists think about participants. *Psychology of Women Quarterly*, 43, 445-456.
- McHugh, M. C., Koeske, R. D., ve Frieze, I. H. (1986). Issues to consider in conducting nonsexist psychological research: A guide for researchers. *American Psychologist*, 41(8), 879-890.
- Miller, J. B. (1976). *Toward a new psychology of women*. Boston, MA: Beacon Pres.
- Millett, K. (1971). *Sexual politics*. Hart-Davis.
- Mitchell, J. (1974). *Psychoanalysis and feminism*. Penguin Books.
- Morawski, J. G. (1994). *Practicing feminisms, reconstructing psychology: Notes on a liminal science*. University of Michigan Press.

- Okuyan, M., ve Curtin, N. (2018). "You don't belong anywhere, you're 'in-between'": Pious Muslim women's intersectional experiences and ideas about social change in contemporary Turkey. *Feminism & Psychology*, 28, 488-508.
- Öncü, A. (1981). Turkish women in the professions: Why so many? Abadan-Unat, N., Kandiyoti, D., ve Kiray, M. (Ed.), *Women in Turkish society*. E. J. Brill.
- Pehlivan, H. (2015). Kadınlara sunulan psikolojik yardım hizmetlerine feminist terapi perspektifinden eleştirel bir bakış. *Fe Dergi* 7, 95-104.
- Psychology's Feminist Voices Project (tarih yok). www.feministvoices.com.
- Russo, N. F. (1976). The motherhood mandate. *Journal of Social Issues*, 32, 143-153.
- Rutherford, A. (2008). <http://www.feministvoices.com/copyright>.
- Rutherford, A., ve Pettit, M. (2015). Introduction. *Feminism and /in/as psychology: The public sciences of sex and gender*. *History of Psychology*, 18, 223-237.
- Rutherford, A., Capdevila, R., Undurti, V., ve Palmary, I. (Ed.) (2011). *Handbook of International Feminisms: Perspectives on psychology, women, culture, and rights*. Springer.
- Sakallı-Uğurlu, N., Yalçın, S. Z., ve Glick, P. (2007). Ambivalent sexism, belief in a just world, and empathy as predictors of Turkish students' attitudes toward rape victims. *Sex Roles*, 57, 889-895.
- Scarborough, E., ve Furumoto, L. (1987). *Untold lives: the first generation of American women psychologists*. Columbia University Press.
- Sherif, C. (1979). Bias in psychology. J. A. Sherman ve E. T. Beck (Ed.), *The prism of sex: Essays in the sociology of knowledge* içinde (s. 92-133). University of Wisconsin Press.
- Sherif, C. (1982). Needed concepts in the study of gender identity. *Psychology of Women Quarterly*, 6(4), 375-398.
- Shields, S. (1975). Functionalism, Darwinism, and the psychology of women. *American Psychologist*, 30(7), 739-754.
- Shields, S. (2016). Functionalism, Darwinism, and advances in the psychology of women and gender: From the 19th century to the 21st. *Feminism & Psychology*, 26, 397-404.
- Sigal, J., Gibbs, M. S., Goodrich, C., Rashid, T., Anjum, A., Hsu, D., Perrino, C. S., Bolak Boratav, H., Carson-Arenas, A., van Baarsen, B., van der Pligt, J. ve Wei-Kang Pan. (2005). "Cross-cultural reactions to academic sexual harassment: Effects of individualist vs. collectivist culture and gender of participants", *Sex Roles*, 52, 201-215.
- Stewart, A., ve Dottolo, A. (2006). Feminist Psychology. *Signs*, 31(2), 493-509.
- Swim, J. K., ve Cohen, L. L. (1997). Overt, covert and subtle sexism: A comparison between the Attitudes towards Women and Modern Sexism Scales. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 103-118.
- Tekeli, Ş. (Ed.) (1995). (Ed.), *1980'ler Türkiye'sinde kadın bakış açısından kadınlar*. İletişim Yayınları.
- The Power and Control Wheel. National Center on Domestic and Sexual Violence. 1984.
- Türkoğlu, B., ve Cingöz-Ulu, B. (2019). Masculinity ideology and perceived threat to manhood predicts violence against women in Turkey. *Violence against women*. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 183-207.

- UN Study on Violence against Women (2005). In-depth study on all forms of violence against women. 61st Session of the General Assembly Item 60 (a) on Advancement of women. <http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/SGstudyvaw.htm>
- Unger, R. K. (1979). Toward a redefinition of sex and gender. *American Psychologist*, 34, 1085-1094.
- Unger, R. K. (1998). *Resisting gender: Twenty-five years of feminist psychology*. Sage Publications.
- Üstünel, A. Ö. (2020). A feminist approach to dating violence prevention: Creating change towards safety, equality and mutuality. *Feminism & Psychology*, 30, 143-164.
- Warner, L. R. (2008). A best practices guide to intersectional approaches in psychological research. *Sex Roles*, 59, 454-463.
- Walker, L. E. (1979). *The battered woman*. New York: Harper and Row.
- Weisstein, N. (1971). Psychology constructs the female, or, the fantasy life of the male Psychologist (with some attention to the fantasies of his friends, the male biologist and the male anthropologist). *Social Education*, 35, 362-373.
- West, C., ve Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, 1, 125-151.
- Wilkinson, S. (2001). Theoretical perspectives on women and gender. R. Unger (Ed.), *Handbook of the psychology of women and gender* içinde (s. 17-28). Wiley & Sons.
- Wilkinson, S., ve Kitzinger, C. (Ed.) (1993). *Heterosexuality: A Feminism & Psychology Reader*. Sage Publications.
- Wilkinson, S., ve Kitzinger, C. (1995). *Feminism and discourse: Psychological perspectives*. Sage Publications.
- Yüksel, Ş., Kora, K., Özkan, M. ve ark. (2000). Aile içi şiddete maruz kalan kadınlarda yapılan grup psikoterapisi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 37, 9-17.